

श्री साईलीला

मासिक महिन्याच्या पहिल्या तारखेला प्रसिद्ध होते.

या मासिकात प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखांतील मतांची जबाबदारी त्या त्या लेखकांची राहील.

मासिकाकडे प्रसिद्धीसाठीं पाठवावयाचे साहित्य सुवाच्य अक्षरात कागदाच्या एकाच बाजूवर लिहिलेले असावे.

साहित्याची स्वीकृति किंवा अस्वीकृति लेखकांना वा कवींना व्यक्तिगत पत्रानें कळविणें त्यांना आवश्यक वाटल्यास त्यासाठी २० पैशांची तिकिटे साहित्याबरोबर पाठवावीत. ज्या अंकांत साहित्य प्रसिद्ध झालेले असेल तो अंक संबंधित लेखकांकडे बुक पोस्टाने पाठविला जाईल.

वार्षिक वर्गणी ६ रु. पाठविताना आपल्याला मासिक इंग्रजी पाहिजे कीं मराठी याचा स्पष्ट उल्लेख आवश्यक आहे. तसा नसल्यास मराठीच अंक पाठविला जाईल.

सर्व अंक बुकपोस्टाने यादीप्रमाणे १ तारखेच्या सुमारास पोस्टांत टाकले जातात. त्यानुसार ५ तारखेन्यत तरी अंक सर्वांना मिळावे. अंक पोस्टांत गहाळ होतात व वाचकांना मिळत नाहीत अशा तकारी येतात, पण संस्थान या बाबतींत काही कहं शकत नाही. आपला अंक खात्रीशीर हवा असल्यास रजिस्टर्ड ए. डी. चे १ वर्षाचे पैसे आगाऊ आमच्याकडे भरावे म्हणजे अंक रजिस्टर्ड करून पाठवू.

नमुना अंक मोफत पाठविणें शक्य नाही. तो ८५ पैशांची तिकिटे पाठवून मागवावा. मागील महिन्याचे अंक सामान्यतः शिल्लक नसतात. तरी त्याबद्दल पत्रव्यवहार करूं नये. लेखकांनी आपल्या लेखांच्या वा कवितांच्या वर उजव्या बाजूस आपले पूर्ण नांव व पूर्ण पता लिहिणे आवश्यक आहे. लेखाची स्थळप्रत त्यांनी न चुकतां आपल्याजवळ ठेवावी. साहित्याचे संपादन करताना त्यांतील आक्षेपई वाटणारा मजकूर काढून टाकणे, किंवा भाषा सुधारून घेणे, वगैरे बाबतींत संपादक व त्यांनी नेमलेले तज्ज यांना पूर्ण व अंतिम अधिकार राहतील. लेख किंवा कविता स्वीकृत किंवा अस्वीकृत करण्याचाही पूर्ण अधिकार त्यांना राहील.

या मासिकाच्या बाबतींत सर्व पत्रव्यवहार मुंबई कार्यालयाशींच करावा. शिरडी कार्यालयाकडे करूं नये.

“मी साईभक्त कसा झालो ?” या विषयावर साईभक्तांकडून लेख मागविण्यात येत आहेत. ऑक्टोबर-नोव्हेंबर १९७३ च्या विशेषांकांत त्या लेखांना स्थान दिले जाईल. मात्र लेख १० सप्टेंबर १९७३ पर्यंत मिळावेत.

श्री साई वा कसु धा

जगा लावावें सत्पर्थीं । हेचि साईलीलेची कृती ॥
दैवी संपत्ति परिपवव करणे । निर्मल होणे अंतःकरणे ।
एवढेच अनियत गुरुचे देणे । मार्गी लावणे मोक्षाच्या ॥ ६६ ॥
नियत गुरुशीं होता सख्य । द्वैत जाऊनी होय ऐक्य ।
‘तत्त्वमसि’ महावाक्य । तयाची साक्ष तो दावी ॥ ६७ ॥
चराचरी भरले गुरु । भक्तार्थ होती साकारु ।
सरता अवतारकार्यभारु । निजावतारु संपविती ॥ ६८ ॥
या द्वितीय कोटींतील साई । चरित्र तयांचे वर्ण मी कायी ।
जैसी तो मज बुद्धि देई । तैसेचि होई लेखन हें ॥ ६९ ॥
लौकिकी विद्यांचे अनेक गुरु । स्वरूपों स्थापी तोचि सद्गुरु ।
समर्थ तोचि दावी भवपारु । महिमा अगोचरू तयाचा ॥ ७० ॥

साई सच्चरित अ० १०

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक]

वर्ष ५२ वे]

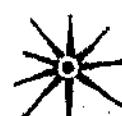
सप्टेंबर १९७३

[अंक ६

: संपादक :

श्री. का. सी. पाठक

वाषिक वर्गणी रु. ६-०० (ट. ख. सह) एक प्रतः ६० पैसे

: कार्यालय :

साईनिकेतन, प्लॉट नं. ८०४ बी, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर सुंबर्दी, १४.
फ़िल्म नं. ४०००१४ टे. नं. ४४३३६१

अनुक्रमणिका—सप्टेंबर १९७३

१. संपादकीय—“संतांचे कार्य”

२. श्रद्धांजलि

श्री. द. श. टिपणीस

३. देवपूजेची जरूरी

डॉ माधवराव दाभाडे

४. अनंतता

श्री चिपळूणकर गुरुजी

५. जे. कृष्णमूर्ति—जीवनदर्शन

श्री. दि. अ. घैसास

६. श्री गोदवलेकर महाराज

श्री. पु. मु. अत्रे

७. शेगावचे श्री गजानन महाराज

श्री. श्री. ना. हुद्दार

८. मृत्यु—एक चिन्तन

डॉ. के. भ. गव्हाणकर

९. कविता

साईगीतमाला—पुण्य २ रे

मधुकर जोशी

रामगीतांजली—पुण्य ६ वें

श्री. दि. अ. घैसास

त्रैलोक्याचा धनी श्रीकृष्ण

श्री. स. कृ. काळे

श्रीदत्त स्तवन

श्री. का. वा. केसकर

साईशाची प्रेमवाहिनी

श्री. शाम जुवळे

साईगीत

सौ. श्री. शहाणे

राधा—कृष्ण का अमरप्रेम

श्री. ‘चेतन’

१०. “तेथे पाहिजे अधिष्ठान श्रद्धेचे”

श्री. श्री. ना. भिडे

११. शिरडी वृत्त

“ संतांचे कार्य ”.

धर्माला ग्लानी येते, अधर्म वाढतो, साधुजनांचा छळ होतो, अशावेळी ईश्वराचा अवतार होतो व ईश्वर दुष्टांचे निर्दलिण व साधूंचे रक्षण करतो. ईश्वराच्या या अवताराप्रमाणेच जीवन्मुक्त असूनही लोककार्यार्थ संत, महात्मे, विभूति, जन्म घेतात व आपल्या आचरणानें व उपदेशानें लोकांना सद्गुरुंचा मार्ग दाखवितात. गतानुगतिक, मायाममतेच्या मोहात पडून किंकर्तव्यतामूढ ज्ञालेल्या संसारी जनांना, अधिकाराप्रमाणे हे संत उपदेश करतात, कल्याणाचा मार्ग दाखवितात. अशा संतांचे जन्म व कर्म भगवंताच्या ‘जन्म कर्म च मे दिव्यं’ या उक्तोप्रमाणे ‘दिव्यं’ म्हणजे पृथ्वीवरील मृत्युलोकांतील कर्मनियमापेक्षां वरच्या, दैवी, प्रकाशमय कर्म-नियमानुसार असतात. त्यांचीं चरितें असामान्य, चमत्कृतिपूर्ण आणि बोधक व प्रेरक असतात. जगातील मनुष्यजातीच्या सर्वं देशांतील व राष्ट्रांतील इतिहासात ही संतांच्या आविभवाची सूत्रमय परंपरा दिसते. त्या संतमंडळीचे कार्य तुकाराम महाराजांनीं आपल्या एका अभंगात फारच चांगले वर्णन करून सांगितले आहे. स्वतःबद्दल ते म्हणतात —आम्ही वैकुंठवासी। आलों याच कारणासी। बोलिले बै क्षमी। साच भावें वर्ताया।। आम्ही कृष्ण भगवंताच्या बरोबरचे त्याचे संवंदी. आमचें वसतिस्थान म्हणजे हा मर्यालोक नव्हे. आम्ही वैकुंठाचे रहिवासी आहोत. मग आम्ही येथे जन्म घेऊन का आलो? क्रषि—वचन ‘साच’ म्हणजे सत्य करावला. क्रषिमुनींनीं ईश्वरी कायसिठी आपले जीवितच अर्पण केले. त्यांनी ईश्वरी रूप मनुष्य देहांतही प्रगट होतें असें वेदादि ग्रंथांत सांगितलें.।। चिदानन्दस्मः शिवोऽहम् ॥ मी परमात्मा आहे, मी देह नव्हे! संतांनी आपल्या जीवनात प्रत्यक्ष आचरणानें देहीं असूनी देहावेगळा आपला भाव जगाच्या प्रत्यक्षाला आणुन दिला आहे — “ माझूं संतांचे मारग। आडरानें भरलें जग। ” संत हे आपल्या धर्मसुधारणेचा मार्ग आक्रमण करीत असतात. तुकोबाराय म्हणतात, नाना विचाराचे आडराव या जपांत फार

माजले आहे. आम्ही ते मोडून काढूं व संतांचा मार्ग मोकळा करूं. “अर्थे लोपलीं पुराणे। नाश केला शब्दज्ञाने। विषयलोभी मने। साधन हें बुडविले॥” पहा- सदा सर्वकाळ नाना ग्रंथांतील शब्दांथविद्व वादविवाद करून लोकांचा स्वहित- नाशच झाला आहे. विषयलोभात गुंतल्यामुळे भल्याभल्यांचे लक्ष देवाकडे न लागतां कामिनी, कांचन, मान, सत्ता, यांकडे लागले आहे, शद्वज्ञान, शास्त्रव्याख्यान कौशल, यालाच फार भाव आला आहे, पुराणे आपल्या अर्थाचा भार घेऊन आपणच लुप्त झाली आहेत, पण आत्मज्ञान मात्र कोठे दिसत नाही. आपले भगवंताशीं अतृट नाते आहे, हे मनुष्यमात्र विसरला. तुकोबाराय म्हणतात - हे सर्व पहावत नाही - “बुडताती जन, न पहावे डोळां !” अपार करुणे त्यांनी भक्तीचा जिव्हाळा दुसऱ्यांच्या हृदयात ओतण्याचा प्रयत्न केला आहे. पिटूं भक्तीचा डांगोरा। कळिकाळासी दरारा। तुका म्हणे करा। जयजयकार आनंदे॥” ते म्हणतात, मिथ्या विषयांच्या मार्गे लागून आडरानांत कशाला जातां? भक्तिमार्गनिं चला! देवाच्या नांवाचा आनंदानें जयजयकार करा! मृत्युचे भय आतां कुठले? तुमचा धाक कळिकाळाला वाटेल, कारण शद्वज्ञान व आसक्ति यांमुळे जें तुमचे मन काळाला वश होत होतें तें आतां ईश्वराशी एकरूप झाले आहे. संतांना संसारीजनांना या महाभयापासून तरणोपाय जी भगवद्भक्ति त्या भक्तीचा उपदेश करावयाचा असतो. असे संत प्रत्यक्ष देवापेक्षां हितकर! तुकोबाराय म्हणतात - करितां देवार्चन। घरा आले संतजन॥ देव सारावे परते। संत पूजावे आरते॥ शाळिग्राम विष्णुमूर्ती॥ संत हो कां भलते याती॥ तुका म्हणे संधी। अधिक वैष्णवांची मांदी॥ देवांची पूजा करून संतुष्ट होतात व घरीं येतात ते संत - प्रथम पूजनीय आहेत. विष्णूची शाळिग्राम मूर्ती देवप्रतिमा खरी पण वैष्णवांची मंडळी जेथे जमली तीच खरी साधकाला भगवत्प्राप्तीची श्रेष्ठ सुसंधी होय! भगवंत हा भक्तमंडळीत असतो. “नाहं वसामि वैकुंठे” - नारदाला कृष्णांनी सांगून ठेवले आहे - मी वैकुंठ, वृदावन, इत्यादि स्थानविशेषीं नाहीं रहात. जेथे भगवन्नाम संकीर्तन चालू आहे, त्या भक्त- मंडळीत मी असतो. तुकोबांनी अशा संतांबद्व लहत्वाचे वाक्य सांगितले आहे - “संत हो कां भलते याती! ” संतांजवळ मानवता मात्र असते. जातिभेदाला गाव नसतो. जे कां रंजले गांजले। त्यांसी म्हणे जो आपुले। तोचि साधु ओळखावा। द्व तेथेचि जाणावा॥ असे संत हे अपार आपलेपणानें रंजल्या गांजलेल्यांना आधार देत असतात. आपल्या मारोमाग देवप्राप्तीचा मार्ग ते लोकांना सुलभ करतात. सर्वांना हाकारतात - “कांस घालोनी बद्धकट। झालों कळिकाळावरी नीट॥ केली पायवाट। भवसिंधुवरुनी॥” माझ्या प्रयत्नांची मी कंबर कसली आहे. भवसिंधु तरून जाण्यासाठीं भक्तीची पायवाट केली आहे. काळावर स्वारी भरली आहे! या रे या लहान थोर। याति भलती नारी नर। न करावा विचार। तलगे चित कोणासी॥ कामीं गुंतले, रिकासे। जपी तपी, येथे जमे। लाविले दमासे। मुक्त

आणि मुमुक्षा ॥ एकंदर शिक्का । पाठविला येहीलोका । आलों म्हणे तुका । भी नामाचा धारक ॥ सर्व जण या, छोटे या, मोठे या, उच्च जातीचे या, नीच जातीचे या, नर या, नारी या, चिंता करूं नका ! आपल्याला जमेल का या वाटेने जायला खून विचार करूं नका ! कुणी कर्मनिष्ठ असा, कुणी संन्यासी असा, कुणी जप करणारे, कुणी तप करणारे – सर्वांना हें जमणारे आहे ! काय ? तर नाम घेणे, ही भक्तीची पायवाट ! मुक्त आणि मुमुक्षु दोघांना नाम आवडेल ! नारद प्रल्हाद, घृवापासून मोठेमोठे नामच घेऊन राहिले आहेत ! माझ्याजवळ एक मोठी खूण आहे. त्या खुणेवर या वाटेने सगळ्यांना येतां येईल ते म्हणजे “नाम”. हा “परवाना” मजाजवळ आहे. हा शिक्का भगवंतानें इहलोकीं पाठविला आहे पहा ! आतां या भवसिंधुवरून पलीकडे चला !

संतांचे महाब्दार उपरति झालेल्या, देवशरण जीवांना खुलें आहे “धर्म-संस्थापनेचे नर” हे ईश्वरीकार्य करण्यासाठीं सर्व काळांत आविर्भूत होतात त्यांचा जन्म व कर्म दिव्य असतात अशा संतांना इतरेजनांसारखे हीन लेखूं नये !

तुकोबा म्हणतात –

द्वृग्गाचिया अंगीं । निघे ताकलोणी । एका मोलें दोन्ही । मागों नये ॥ १ ॥
आकाशाचे पोटीं । चंद्रतारांगण । दोहोंशीं समान । पाहों नये ॥ २ ॥
पृथ्वीचिये पोटीं । हिरा गारगोटी । दोहोंसीं संसाटी । करूं नये ॥ ३ ॥
तुका म्हणे तैसे । संत आणि जन । दोहोंसीं समान । भजूं नये ॥ ४ ॥

— * —

श्रद्धांजली

ठाण्यांतील एक नामवंत वकील व शिर्डी संस्थानचे भूतपूर्व विश्वस्त श्री. श्रीपाद बाळकृष्ण देव यांना अल्य आजारानंतर रविवार दि ५ ऑगस्ट १९७३ रोजी सकाळी देवाज्ञा झाली. बाबांचे बाळ या नांवाने श्री साई सच्चरित्राची अवतरणिका लिहिणारे साईबाबांचे कट्टे व निष्ठावंत भक्तश्रेष्ठ मामलेदार बालासाहेब देव यांचे हें सुपुत्र. ते लहानपणी वडिलांबरोबर अनेक वेळां शिर्डीस गेल्यामुळे त्यांचा बराच वेळ साई-बाबांच्या संगतीत गेला. त्यामुळे सच्चरित्राचा चांगलाच ठसा श्रीपादांच्या मनावर उमटला होता.

त्यांच्या मागे त्यांची पत्नी, दोन सुपूत्र, सून, भाऊ, बहीण आदी मोठा परिवार आहे. त्या सर्वांच्या दुःखात आम्ही सहभागी आहोत.

श्री साईबाबा त्यांच्या आत्म्यास शांति देवो !

— नाना

(द. श. टिपणीस)

देवपूजेची जरुरी

(जुलै १९७३ च्या अंकावरून पुढे चालू)

लेखक—डॉ. माधवराव दाभाडे.

एम. ए., पीएच.डी.

आपल्या वेदशास्त्रात धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष असे चार पुरुषार्थ मानले आहेत. धर्म म्हणजे शुद्ध आचरण होय असा अर्थ आपण पाहिला. प्राप्त परिस्थितीत समाजाला पोषक असं आचरण करणं यालाच खरोखर धर्म असं म्हणतात. धर्म म्हणजे वेडगळ चालीरीतीना बळी पडणं नव्हे. तर समाजातल्या सर्वं थरांतल्या लोकांच्या कल्याणाचा विचार अंतःकरणात सतत बाळगून त्याप्रमाणं वर्तन करणं यालाच 'धर्म' असं म्हणतात. तसंच समाजाला उपयुक्त होईल असं आचरण करतांना अज्ञानी आणि मूर्ख लोकांच्या बरोबर संघर्ष करावा लागला तरीही खरे ज्ञानी लोक तो केल्याशिवाय रहात नाहीत. हा सिद्धांत पटवून देण्यासाठी, श्री छत्रपती शिव-प्रभूंनी, जबरदस्तीनं बाटवलेल्या सरदाराला पुन्हा 'मराठा' कसं करून घेतलं आणि समाजाला सन्मार्ग कसा दाखवला हे आपण पाहिलं. सर्वं समाजानं, 'शिवूनको, शिवूंनको' म्हणून दूर लोटलेल्या हरिजनांना—अस्पृश्यबांधवांना, महात्मा जोतीराव फुले यांनी लोक काय म्हणतील याची पर्वा न करता आपला पाण्याचा हौद मुक्त केला आणि अस्पृश्य मुलामुलींसाठी पुण्याला प्रथम शाळा उघडली ही गोष्टही आपण सतत लक्षात ठेवण्यासारखी आहे. कारण 'धर्म' म्हणजे समाजात माणुसकीची स्थापना करणं होय, ही गोष्ट महात्मा जोतीबा फुले यांनी आपल्या आचरणानं करून दाखविली. प्रत्यक्ष पत्नी आजारी असतांना आणि क्षमा मागितली असती तर ती द्यायला तेव्हाचं इंग्रज सरकार एका पायावर तयार असतांना लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक यांनी मंडालेच्या तुरुंगात राहणंच पत्करलं पण सरकारजवळ दया मागितली नाही. ही असामान्य गोष्टही 'धर्म' या शब्दाची व्याख्या आपल्याला स्पष्ट करून सांगत आहे. समाजात धनवान लोक आणि गरीब लोक अशी असमानता असता कामा नये. त्यामुळं धनवान लोक गरीबांना छळतात आणि माणुसकीला मुकतात. गरीबांच्या कष्टामुळेच आपण धनवान झालो आहोत ही गोष्टही हे

व्यावान लोक विसरून जातात. आणि मग मनुष्यच मनुष्याचा छळ करू लागतो. तो छळ थांबवायचा असेल तर श्रीमंतांच्या मनात धनाचा जो लोभ आहे त्याचाच प्रथम निःपात करायला पाहिजे. या उदात्त ध्येयानं प्रेरित होऊन महात्मा लेनिन यांनी कामकरी आणि शेतकरी यांची एकजूट करून झारशाहीवर प्रहार केला आणि झारशाहीचा निःपात केला. आणि या जगात समाजवादाचा पाया रशियात प्रथम इत्यापित केला. म्हणूनच महात्मा लेनिन यांच्या जतन करून ठेवलेल्या पवित्र हळाचं दर्शन ध्यायला जगातले लोक मोठे उत्सुक आहेत. आणि म्हणूनच परदेशातून रशियात प्रवासासाठी गेलेले लोक तर लेनिनच्या समाधीचं दर्शन घेतल्याशिवाय हात नाहीत. ही गोष्टही आम्ही आपल्याला सांगितली. कारण 'धर्म' शद्वाची खरी व्याख्या महात्मा लेनिन यांच्या जीवनाकडे पाहून जेवढी पटते तेवढी ती कशानंही फूट नाही.

हे सर्व सांगायचा उद्देश असा की आमच्या पूर्वजांनी धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष या चारही गोष्टींना समसमान महत्त्व द्यावं असं सांगितलेलं असलं तरी समाजात ज्ञानेदित वाईट चालीरीतीचाच सुळसुळाट माजल्यानं बहुसंख्य लोक अज्ञानामुळं त्या चालीरीतींना बळी पडतात आणि दुःखी होतात. आपल्या देशात अजूनही शेकडा सत्तर लोक अशिक्षित आहेत. ही मोठी शरमेची गोष्ट आहे. गेल्या पन्नास वर्षात रशियानं विज्ञानाच्या वावतीत एवढी प्रगती केली की सांगता सोय नाही. त्याचप्रमाणं रशियात ज्याला लिहितावाचता येत नाही, असा एकही मनुष्य नाही, ही गोष्टही रशियाला खरोखरच मोठी भूषणावह आहे. प्रौढ शिक्षण सुरू करून रशियानं आपल्या देशात अज्ञानाचा कसा नायनाट केला हे आपण भारतीयांनी मुद्दाम पाहण्यासारखं आहे.

आजही अज्ञान हाच खरोखर आपला सर्वात मोठा शत्रू आहे. जगात एक राजव्यवस्था स्थापन होण्यासाठी जगातले सर्व अशिक्षित लोक शिकून सवरून त्यार झाले पाहिजेत. तरच या जगात माणुसकी या धर्माची स्थापना होऊ शकेल. यासाठी अज्ञानाचं उच्चाटन अगोदर करायला पाहिजे.

घराच्या दुरुस्तीच्या निमित्तानं मला इन्दूर या गावी काही दिवस रहावं लागलं. एके दिवशी घरातलं जुनं सामान आवरता आवरता जुने फाटलेले कागद आणि बच्याच सटरफटर टाकाऊ वस्तू निघाल्या. त्या सर्व वस्तू व ते सर्व कागद हरी पा नावाच्या बेलदाराला मी घरी घेऊन जायला सांगितलें. पण त्यांनं त्या सटरफटर वस्तू घरी नेल्या आणि कागद मात्र उकिरड्यावर फेकून दिले

"ऐसा क्यों किया ? " म्हणून मी त्याला विज्ञारलं. तेहुा त्यांनं सांगितलं,

"हम कागज नहीं जलाते ! "

"क्यों ? "

“ उसमें ज्ञान की बात होती है इसलिये ! ”

तेव्हा मी कपाळावर हात मारून घेतला. “ अरे बाबा ! दिवस पावसाळ्याचे आहेत. तुझं घर गळतं आहे. तेव्हा चूल पेटवायच्या कामीं येतील म्हणून हे सर्व फाटके कागद मी मुद्दाम काढून दिलेत. तर तू ‘ ज्ञानकी बात ’ म्हणून ते फेकून दिलेस, याला काय म्हणावं ? ” तरीही त्याचा ‘ समज ’ दूर झाला नाही. अज्ञानामुळे मनुष्य सारखा त्याच त्यां रोगट विचाराना कवटाळून बसतो. यास्तव शिक्षणाचा प्रंचार झाला पाहिजे. लोकांची अज्ञानातून सुटका करायला पाहिजे.

महाराष्ट्रातल्या सातारा जिल्ह्याचं नाव कुणाला ठाऊक नाही ? कर्मवीर भाऊराव पाटील हे या सातारा जिल्ह्याचेच. सातारा याच गावी त्यांनी ‘ रयत शिक्षण संस्था ’ स्थापन करून समाजातल्या सर्व धर्मांच्या आणि जातींच्या मुलामुलींच्या मोफत शिक्षणाची सोय केली. आज या संस्थेच्या कितीतरी प्राथमिक आणि दुध्यम शाळा दक्षिण महाराष्ट्रात आहेत. तसेच कितीतरी महाविद्यालये या संस्थेनं चालविली आहेत. आणि मुख्य गोष्ट म्हणजे याच संस्थेत शिक्षण घेऊन मोठं झाल्यावर या संस्थेची सेवा करायचं व्रत कित्येक विद्यार्थ्यांनी आणि विद्यार्थिनींनी घेतल्यामुळे या संस्थेची लोकप्रियता आणि उपयुक्तता सारखी वाढतच आहे. मध्यवर्ती सरकारचे वित्तमंत्री माननीय श्री, यशवंतराव चव्हाण यांचाही या संस्थेशी मोठा जिव्हाळ्याचा संबंध आहे.

असं सांगतात की कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी गरीब मुलांमुलींसाठी शाळा आणि वसतीगृह सुरु केल्यावर काही महिन्यातच त्यांच्यावर एक खडतर प्रसंग गुदरला. तो म्हणजे शिक्षकांना महिन्याचा पगार द्यायला त्यांचेजवळ पैसे नव्हते आणि कुठुनही पैसे मिळण्याची शक्यता नव्हती. त्यामुळे भाऊराव मोठे चितामर्ग दिले.

तेव्हा त्यांच्या पत्नीनं पुन्हा पुन्हा आग्रह केल्यामुळे अखेरीस “ शिक्षकांचा पगार द्यायला पैसे नाहीत. तेव्हा आता काय करावं ? ” असं भाऊराव म्हणाले तेव्हा एका क्षणाचाही विलंब न लावता आपल्या गळ्यातला एकुलता एक दागिना म्हणजे ‘ मंगळसूत्र ’ त्यांच्या पत्नीनं त्यांच्या हातात ठेवलं आणि “ आतांच्या आता हे मंगळसूत्र विकून त्या शिक्षकांचा पगार द्या ! ” असं त्यांच्या पत्नीनं त्यांना निकून सांगितलं.

‘ स्वतःच्या बायकोचं मंगळसूत्र विकावं की नाही ’ अशा विमनस्क स्थितीतच भाऊरावांनी त्या मंगळसूत्राच्या जोरावरच शिक्षकांचा पगार दिला. कारण खेड्यांपाड्यातल्या आणि रानावनात राहणाऱ्या गोरगरीबांना शिक्षण द्यायचं तर त्यांच्या

शाण्यापिण्याची, राहण्याची, कपड्यालत्यांची आणि औषधपाण्याची सोय मोफत करायला पाहिजे. आणि हे सर्व सुरक्षीत चालण्यासाठी सुरुवातीला कर्मवीर भाऊराव पाटील यांना किती यातना सहन कराव्या लागल्या ते कसं सांगावं !

महर्षी 'अण्णासाहेब' तथा धोंडो केशव कर्वे यांनी हिंगणे या ठिकाणी विधवांसाठी वसतीगृह व विद्यालय स्थापन करून मोठी सोय केली. पण सुरुवातीला वर्गणी गोळ करण्यासाठी गेल्यावर "नंतर या" असं कुणी सांगितलं तर पुन्हा त्या वर्गणी-द्वाराच्या घरी जाण्यासाठी कष्ट करण्याची तयारी अण्णासाहेबांनी कधीही सोडली नाही. आज हिंगणे येथील वसतीगृह व विद्यालय पाहून कुणीही आश्चर्यानं तोंडात बेट घालील. पण सुरुवातीला अण्णांना ज्या अनेक संकटांना तोंड द्यावं लागलं ते त्यांचं त्यांनाच ठाऊकं. कविवर्य भास्कर रामचन्द्र तांबे म्हणतात त्या प्रमाणं

"कळा ज्या लागल्या जीवा, मला की ईश्वरा ठाव्या ।

कुणाला काय हो त्यांचे, कुणाला काय सांगाव्या ॥"

हेच खरं आहे. कर्मवीर डॉ. भाऊराव पाटील आणि महर्षी अण्णासाहेब कर्वे यांना गोरगरीबांच्या शिक्षणासाठी ज्या खस्ता खाव्या लागल्या त्या वर्णन करून सांगता येण्यासारख्या नाहीत. पण या त्यांच्या वागणुकीलाच आपण 'धर्म' असं नाही का म्हणणार ? समुद्रात मुद्दाम ठिकठिकाणी दीपस्तंभ उभारतात. त्यामुळं जहाजातून घे-जा करणाऱ्या प्रवाशांना आणि खलाशांना सूचना मिळते. त्या प्रमाणं समाजानं धर्मप्रमाणं वागावं म्हणजे काय करावं याचा ओतामा कर्मवीरांच्या आणि अण्णा साहेबांच्या उदात्त आचरणानं आपल्याला समजतो. हाच खरा धर्म होय.

समाजातल्या प्रत्येक व्यक्तीला कर्मवीर भाऊराव पाटील आणि महर्षी अण्णासाहेब कर्वे यांच्या इतकं मोठं कार्य करता येणार नाही हे खरं आहे. तरीही आपण ज्या ज्या क्षेत्रात आहोत, त्या त्या ठिकाणी आपल्याला समाजाच्या कल्याणासाठी अगदी लहानसं का होईना पण काहीनाकाही काम करण्यासारखं असतंच. ते आपण करायला पाहिजे. आणि त्यासाठी आपणाजवळ निष्ठा पाहिजे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचं नाव कुणाला ठाऊक नाही ? गेल्या कित्येक शतकांपासून अस्पृश्य बंधुभगिनींना हिंदु धर्मातल्या लोकांनी वाळीत टाकलं आहे. आणि अजूनही अस्पृश्य बांधवांच्या बरोबर आपण आपुलकीनं वागत नाही ही मोठी शरमेची गोष्ट आहे. त्यामुळं खेड्यापाड्यात राहणाऱ्या अस्पृश्य बंधुभगिनींचे हाल कुणी कुका खात नाही. यामुळं अस्पृश्य बांधवांना आजही मोठं खडतर जिणं जगावं लागत आहे. सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक आणि राजकीय प्रतिकूल परि-

स्थितीमुळे लाचार बनलेल्या हरिजन स्त्रीपुरुषात स्वाभिमान जागृत करण्याचं कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केल. स्त्रीपुरुषांनी शिक्षण घ्यावं म्हणून ठिक-ठिकाणी वसतीगृहे व शाळा स्थापन केल्या. आज अस्पृश्य आणि बौद्ध बंधुभगिनीत शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय आणि सामाजिक जागृतीचा जो व्यापक संचार झालेला दिसत आहे, तो डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्याच प्रयत्नांचं फल होय. मनुष्याच्या शरीराचा एखादा अवयव जेव्हा एखाद्या आजारानं सडतो तेव्हा डॉक्टर तो अवयव आँपरेशन करून काढून टाकतात. कारण त्या भागाला कापून काढणं हाच एक मार्ग मोकळा असतो. हिंदु समाजात सामाजिक समता नव्हती आणि आजही नाही. जो पर्यंत जाती आहेत तो पर्यंत सामाजिक समता स्थापन होऊच शकणार नाही. अशा स्थितीत अस्पृश्य बांधवांनी किती दिवस ताटकळत उंबरठावर बसायचं? यास्तव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला. हे त्यांनी योग्यच केलं असं आम्हाला वाटतं. हे सर्व बांधव हिंदु धर्मातिच राहिले असते तर सोन्याहून पिवळं झालं असतं. परंतु त्यामुळे अस्पृश्य बांधवांची अस्मिता कधीच जागृत झाली नसती. याच योगानं सामाजिक क्रांतीची मशाल सतत तेवत राहील आणि पूर्व-अस्पृश्य-बौद्ध बंधुभगिनींची अस्मिता अहर्निश जागृत राहील यात तिळमाळ शंका नाही. ‘शिक्षण घेणं हा माझा जन्मसिद्ध अधिकार आहे आणि ते मी घेणारच’ अशी प्रतिज्ञा या अज्ञानी बंधुभगिनींनी केली आणि सरकारनं – समाजानं शिक्षक बंधुभगिनींनी सर्वतन्हेनं सहकार्य केलं तर प्रौढ शिक्षणामुळे लाखो लोकांना लिहिता वाचता येईल, आणि त्यांच्या जिवाचं सोनं होईल. कारण ज्ञान मिळवून शहाणं होणं म्हणजे फत्तरातून मूर्ती निर्माण करण्यासारखं आहे. अज्ञानी मनुष्य सर्वतन्हेन लाचार बनतो. यास्तव या शिक्षण प्रसाराच्या बाबतीत प्रत्येकानं होईल तेवढा प्रयत्न करावा. ज्ञानदान हे सर्वां पवित्र दान होय, हे प्रत्येक प्राध्यापकानं आणि शिक्षकानं लक्षात ठेवावं.

आपल्या देशात आपल्याला लोकशाही समाजवाद आणायचा आहे तेव्हा आपण अज्ञानाला अगोदर गचांडी दिली पाहिजे. “जिच्या हाती पाळण्याची दोरी ती राष्ट्रातें उढारी” अशी एक म्हणच आहे. यास्तव मुलींच्या शिक्षणाकडे ही आपण लक्ष पुरवायला पाहिजे.

विद्या देण आणि विद्या घेणं या गोष्टी आपण माणुसकीनं प्रेरित होऊन केल्या पाहिजेत. या बाबत आपण धर्म, भाषा, प्रांत, जातीपाती किंवा राजकारण याला बळी न पडलं पाहिजे. आपल्या भारतमातेला मोठं गौरवशाली पद प्राप्त करून घ्यायचं आपलं ध्येय आहे तर आपण सामाजिक समता स्थापन केलीच पाहिजे. यासाठी आपण जातिभेदाना व उच्चनीच भावनेला हिंदी महासागरात बुडवून दाकलं पाहिजे. आपण हिंदु, बौद्ध, शीख, मुसलमान, पारशी, खिस्ती किंवा अन्य

कोणत्याही धर्माचे अनुयायी असलो तरी आपण प्रथम 'मनुष्य' आहोत हे कदापीही विसरू नये. यामुळंच माणुसकी या धर्माची स्थापना होईल.

आपले श्री संत साईबाबा यांनी सुद्धा आपण माणुसकीनं वागावं असंच आपल्याला शिकवलं. हा हिंदू आणि हा मुसलमान असा भेदभाव बाबा कधीही करीत नसत. माणसानं फक्त माणुसकी याच धर्माची जोपासना करावी आणि सर्वांच्या बरोबर प्रेमानं वागावं हाच साईबाबांचा संदेश आहे.

ज्या ज्या व्यक्तीबरोबर आपला संबंध येतो त्या त्या व्यक्तीबरोबर प्रेमानं वागण्यासाठी आपण परमेश्वरावर निष्ठा ठेवली पाहिजे आणि भगवंताची भक्ती करून आपलं चित्त सतत पवित्र ठेवलं पाहिजे. तरच पांडुरंग आपल्या अंतःकरणात घेऊ बसेल. हा विचार संत तुकोबांनी पुढील अभंगात सांगितला आहे.

याचि नांवें दोष । राहे अंतरीं किल्मिष ॥ १ ॥

मना—अंगी पुण्यपाप । शुभ उत्तम संकल्प ॥ २ ॥

बीजा ऐसी फळे । उत्तम का अमंगळे ॥ ३ ॥

तुका म्हणे चित्त । शुद्ध करावे हे हित ॥ ४ ॥

(३०८७).

आपण संतवचनावर विश्वास ठेवावा. संत जे सांगतात ती गोष्ट मोठ्या निष्ठेनं करावी. 'संत सांगतात ते कशावरून खरं असेल ? ' असं किल्मिष म्हणजे अशी शंका आपण घेऊ नये. आपल्या मनात शुभ संकल्प आले म्हणजे आपलं मन चांगल्या चांगल्या विचारातच गर्क होत असेल तर आपण समजावं की आपण योग्य मार्गनिंच जात आहोत. परंतु आपल्या मनात द्वेषाचे, मत्सराचे, हीनपणाचे किंवा पापाचे विचार येत असतील तर समजावं की आपली अधोगती होत आहे. यामुळं 'बुडत्याचा पाय खोलात' या प्रमाणं आपली घसरगुंडीच होणार. यास्तव त्याच त्या चुका आपल्या हातून होऊ नयेत आणि आपल्या हातून काही सत्कृत्य घडावं अशी आपली इच्छा असल्यास आपण चित्त शुद्ध करायलाच पाहिजे. चित्त शुद्ध करणं म्हणजे भगवंताला शरण जाणं होय.'

संस्कृत भाषेत एक सुंदर सुभाषित आहे ते असं :—

आहार निद्रा भय मैथुनंच सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणां ।

ज्ञानं हि तेषामधिको विशेषो ज्ञानेन हीनः पशुभिस्समानः ॥

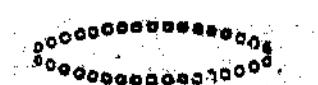
याचा अर्थ असा की भूक लागणं, झोप घेण, भीती वाटणं आणि स्त्रीपुरुषांनी संभोग करणं या गोष्टी इतर पशुपक्षांप्रमाणंच माणसांतही आहेत. परंतु ज्ञान हीच

अशी एक बाब आहे की त्यामुळं मनुष्याला मोठेपणा प्राप्त झाला आहे. ज्ञानाशिवाय मात्र मनुष्य म्हणजे पशुच होय.

यास्तव खन्या ज्ञानाचा प्रसार करणं हा आजच्या युगाचा 'धर्म' आहे यात काही शंका नाही. आपल्या वाटचाला आलेलं काम उत्साहानं, आपुलकीनं, अंगच्या अक्कलहुशारीनं, अंतकरणापासून आणि ठरलेल्या वेळी करणं ही बाब फार महत्त्वाची आहे. शिस्त शिस्त म्हणून जी म्हणतात ती हीच गोष्ट होय. आपल्या देशात सध्या लाचलुचपत, वशिलेबाजी, स्वार्थी वृत्ती, आणि मला मिळेल का कुत्याला मिळेल ही प्रवृत्ती वाढत आहे. याचाच अर्थ असा की माणसं आसुरीवृत्तीला बळी पडत आहेत. यामुळं मनुष्यजीवनाला काळीमा आणणाऱ्या गोष्टी हरघडी घडत आहेत. प्रत्येकाचं जिणं दुस्तर झालेलं आहे. हे पाहिलं म्हणजे देवपूजेची जरुरी आज जितकी आहे तितकी पूर्वी कधी नव्हती असं पुन्हा पुन्हा वाटतं.

या विश्वाचा स्वामी मनुष्याचं मन पाहतो. तो भगवंत 'हा उच्च जातीचा आणि हा नीच जातीचा' असा विचार कधीही करीत नाही. जाती ईश्वरानं निर्माण केलेल्या नाहीत. त्या स्वार्थी लोकांनी आपला मतलब साधण्यासाठी निर्माण केल्या आहेत. मनुष्य प्रेमानं वागतो की नाही हेच परमेश्वर पाहतो मग तो कोणत्या का धर्माचा असेना. हा भावार्थ संत तुकोबा किती बोलक्या भाषेत सांगतात ते पाहा :-

उच्च निंच कांही नेणे भगवंत । तिष्ठे भावभक्त देखोनीया	॥ १ ॥
दासीपुत्र कण्या विदुराच्या भक्षी । दैत्याघरी रक्षी प्रलहादासी	॥ २ ॥
येकोबाचे रुण फेडी हृषीकेशी । अंबऋषीचे सोशी गर्भवास	॥ ३ ॥
गौल्हीयांचे घरी अंगे गायी वळी । द्वारपाल बळीद्वारी झाला	॥ ४ ॥
अर्जुनाचे रथी होय हा सारथी । भक्षी पोहे प्रीतीं सुदाम्याचे	॥ ५ ॥
चर्म रंगू लागे रोहीदासा संगे । कबीराच्या मागे विणी शेले	॥ ६ ॥
सजन कसाया विकू लागे मांस । सावत्या माळ्यासंगे खुरपू लागे	॥ ७ ॥
नरहरी सोनारा घडू फुंकू लागे । चोख्यामेळ्या संगे ढोरे ओढी	॥ ८ ॥
नाम्यासवे जेवी नव्हे संकोचित । ज्ञानीयाची भित अंगे ओढी	॥ ९ ॥
नाम्याची जनी सदे वेची शेणी । धर्मधिरी पाणी वाहे झाडी	॥ १० ॥
मिराबाईसाठी घेतो विषप्याला । दामाजीचा झाला पाडेवार	॥ ११ ॥
घडी माती वाहे गोन्या कुंभाराची । हुंडी त्या मेहत्याची अंगे भरी	॥ १२ ॥
पुंडलिकासाठी अझूनि तिष्ठत । तुका म्हणे मात धन्य त्याची	॥ १३ ॥

अनंतता

(गुरुदेव विनोद यांच्या अनंततेवरील अभंगांचे विवेचन)

तुझ्या पायाकडे, मनाने उडावे
गीत हे बुडावे, तुझ्या चित्तीं
देवा तुझे ध्यान, नेत्रि या ठसावे
तू नि मी असावे, एकरूप

(अ. सं. पृ. ३२)

ज्याप्रमाणे संत तुकाराम महाराज म्हणतात की, 'तीर्थाचे जे मूळ-व्रताचे जे फळ । ब्रह्म ते केवळ पंढरीये ॥' यावरून त्यांना पांडुरंगाचा किती ध्यास लागला होता ते दिसून येते. त्यांना आपल्या देहाकडून होणाऱ्या प्रत्येक गोष्टीत व प्रत्येक कृतीत पांडुरंगाची प्रेरणाच नव्हे तर प्रत्यक्ष पांडुरंगच त्या गोष्टी करीत आहे असे दिसत होते. त्यांचे पांडुरंगाशी काया-वाचा-मने करून अद्वैत झाले होते. त्याच-प्रमाणे गुरुदेवांचेही लक्ष एका परमेश्वराकडे, त्याचे हे जे जगडव्याळ अनंतरूप आहे त्याकडे, लागले आहे आणि म्हणून गुरुदेव म्हणतात, की, देवा आता माझ्या चित्तात फक्त तुझेच ध्यान यावे, माझे चित्त तुझ्या पायी जडावे आणि माझें गीत तुझ्या चित्तीं जडावे, कंठात तुझे नाम असावे आणि नेत्रात तुझे रूप असावे एवं च मी, सर्वस्वी-काया-वाचा-मत्ते करून तुझ्या स्वरूपी एकरूप होऊन जावे तुझ्या अनंत स्वरूपात मी मिसळून जावे अशी माझी इच्छा आहे व तेच तुझ्यापायी मागणे आहे.

निवेदक - चिपळूणकर गुरुजी.

जे. कृष्णमूर्ति - जीवनदर्शन

लेखक-दिवाकर अनंत घैसास

(जगांतील थोर संत व तत्त्वचितकांची ओळख करून देण्याचा एक संकल्प-त्याप्रमाणे गेल्या अंकांत नामअलवारांची माहिती दिली होती. या अंकांत जगांतील विद्यमान् तत्त्वज्ञ जे. कृष्णमूर्ति यांचा परिचय देत आहोत. पुढील अंकांत स्वामी रामतीर्थ यांची माहिती देऊ - संपादक).

आजकाल जगांत जे धर्मतत्त्वोपदेशक विद्यमान् आहेत त्यांत अभिजातपणा, नवीन शैली, भाषासौंदर्य, स्पष्टवादित्व या गुणांनी त्यांचे प्रतिपादन मंडित झालेले असते असे श्री. जे. कृष्णमूर्ति हे एक आहेत. जगांतील कित्येक विचारवंतांनी त्यांना श्रेष्ठ मानले आहे. त्यांच्या विचारांचा जगातील तत्त्वज्ञान व धर्म या क्षेत्रांतील वरच्या दर्जाच्या लोकांत प्रभाव पडलेला दिसून येतो. या श्रेष्ठ तत्त्वज्ञानी व्यक्तीला कीर्ति ही बालपणापासून मिळालेली असूनही आज नुसती त्यांची व्याख्याने ऐकणाऱ्या व त्यांची प्रसिद्ध पुस्तके वाचणाऱ्या नव्या माणसोना त्यांच्या आयुष्यातील महत्त्वाच्या घटनांची-लौकिक व अध्यात्मिक-फारशी माहिती नसते; परंतु २५ मे १८९६ साली जन्मलेल्या व आज ७७ वर्षे वय असलेल्या या विलक्षण विचारांच्या व्यक्ती-बदल जुन्या पिढीतील लोकांना पुष्कळ माहिती होती.

जन्म व बालपण

श्री. जे. कृष्णमूर्ति यांचे पूर्ण नाव जिहू कृष्णमूर्ति. त्यांचे वडील श्री. जिहू नारायणाऱ्या. श्री. नारायणाऱ्या यांना एकंदर १३ अपत्ये झाली त्यांतील कृष्णमूर्ति हे आठवे अपत्य. त्यांचा जन्म आंध्रमधील मदनपल्ली येथे २५-५-१८९६ रोजी झाला. त्यांच्या नंतर त्यांचा धाकटा भाऊ नित्यानंद. श्री. कृष्णमूर्तिना लहानपणी मातृसुख मिळालें नाहीं. ते ५-६ वर्षांचे असतांनाच त्यांची माता ४ मुले मार्गे ठेवून देवाघरी गेली. त्यांची आपला भाऊ नित्यानंद याच्यावर फार प्रीती असें. वडील

नारायणया हे नोकरींतून निवृत्त झाल्यावर मैलापूर येथे रहायला आहे. ते तह-सिलदार होते. त्यांचा स्वभाव कडक होता. ते पटकन् भावनाविवश होत. मैलापूर येथे आल्यावर तेलगू मातृभाषाच जाणणाऱ्या या मुलांची आबाळ होऊन लागली. तामिळ भाषेच्या शाळेत कृष्णमूर्ति व नित्यानंद २-२।। मैल चालत जात असत. ही मुले शहरी रीतिरिवाज शिकलेली नव्हती. त्यांचा वडील भाऊ श्री. शिव राम म्हणून होता तो थोडासा शिकला होता. त्याची माहिती उपलब्ध नाही. कृष्णमूर्तिना आणखी एक भाऊ होता त्याचीही माहिती उपलब्ध नाही.

कृष्णमूर्ति हा वरांतला आठवा म्हणून त्याच्या आईला असे वाटे की आपणाला दारिद्र्यात झालेला हा मुलगाही पुढे कृष्णासारखा मोठा होईल. शेजारपाजरच्या बायांजवळ ती त्याचे कौतुक सांगत असे. पण लवकरच आपलीं स्वप्ने बरोबर घेऊन व श्री. नारायणयांवर मुलांचा भार टाकून ती देवाघरीं गेली.

मैलापूर येथील शाळेत कृष्णमूर्ति यांचें अभ्यासात लक्ष लागत नसे. हा १४ वर्षांचा मुलगा शाळेच्या खिकडीतून बाहेर नुसता बघत बसे. स्वभाव मितभाषी, लाजाळू व स्वप्नाळू. कपडे अस्वच्छ, केस कसे तरी वाढलेले. तसें वाढलेली, आपल्या भोवताली काय चालले आहे त्यात रस घेण्याची प्रवृत्ति नाही. मास्तरांच्या हातचां मार फार वेळा खावा लागे. ‘मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात, ही म्हण इथे अगदी खोटी होती. शिक्षकानी त्याचा नाद सोडून दिला व आपल्या मुलांवर प्रेम कसे करावे याचे ज्ञान नसलेल्या नारायणयानें कधी त्यांचे फाजील लाड करावे तर कधी वाटेल तसे मारावे असें त्यांचे ‘संगोपन’ केले. आई होती. तोपर्यंत कृष्णमूर्ति व नित्यानंद यांना थोडा प्रेमाचा ओलावा होता. पण दुर्लक्षित म्हणावें असे त्यांतरचे बालपण जाऊन लागले.

थिओसॉफिकल सोसायटीच्या आवारांत

आपली परिस्थिति श्री. नारायणया यांनी अॅनी बेझंट यांच्या कानावर घातली व आपल्याला थिओसॉफिकल सोसायटीच्या अडचार येथील कार्यालयात काहीतरी काम द्यावे आणि मुलासह रहायला मिळावे अशी विनंति केली. श्री. नारायणया कर्मठ ब्राह्मण होते तसेच थिओसॉफिकल सोसायटीचे, निष्ठावंत सदस्यही होते व त्यांची स्थितीही दयनीय होती म्हणून अॅनी बेझंट यांनी थोडेसे नियमाना बाजूस ठेवून त्यांना रहायला जागा दिली व ध्यानधारणेच्या अभ्यासाची जी अंतर्गत संस्था सोसायटीत होती त्या संस्थेचे कार्य थोडेसे त्यांच्यावर सौषिविले. अॅनी बेझंट त्यावेळी जगप्रसिद्ध पुढारी होत्या त्याचप्रमाणे. दिव्यदृष्टि बासलेले व बिशपचे पद सोडून भारतांत संस्थेचे कार्य करण्यास अलिले चालेसु लेडबोटर हे मुद्दां प्रसिद्ध थिओसॉफिकल

पुढारी होते. पुढे अऱ्नी बेझंट दौऱ्यावर इंग्लंडला निघून गेल्या. त्या संस्थेच्या अडचार कायदिल्यात मधून मधून रहात असत. मुलांचे शिक्षण मैलापूरच्याच शाळेत चालले होते.

त्या काळांत ही दोन्ही मुले इतर काही मुलांबरोबर समुद्र किनाऱ्यावर फिरावयास गेलीं होती. तेथें श्री. लेडबीटर काही मुलांना पोहायला शिकवीत असतां त्यांनी कृष्णमूर्ति या मुलाला पाहिले. श्री. लेडबीटर यांच्या तरबेज सूक्ष्म दृष्टीला या मुलांत बाह्यत: जरी मंदपणा व विशेष बावल्टपणा दिसला तरी अंतरंगांत तो मुलगा श्रेष्ठ ज्ञानाची अवस्था भोगता आहे व त्याचा अधिकार फार मोठा आहे असे दिसले. त्यांनी नंतर जास्त बारकाईने संशोधन केले व पूर्वजन्मींचा आपला व त्या मुलाचा क्रणानुबंधही आहे असे त्यांना दिसले. त्याबद्दल प्रथम थिओसॉफिकल संस्थेच्या अध्यक्ष असलेल्या अऱ्नी बेझंट यांना त्यांनी कळविले. त्या वेळी अऱ्नी बेझंट परदेशांत होत्या. त्या परत आल्यावर श्री. लेडबीटर यांनी स्टेशनवर दोन्ही मुलांना घेऊन जाऊन तत्परतेने त्यांची व अऱ्नी बेझंट यांची आध्यात्मिक संदर्भात पुनश्च नवीन ओळख करून दिली. बेझंट यांना पुढे असे स्वतःच्या योगदृष्टीने दिसून लागले की हा मुलगा असामान्य योग्यतेचा होईल, जगाला नवा ज्ञानमार्ग व धर्ममार्ग शिकवील. खिस्त, बुद्ध, कृष्ण यांच्यासारख्या श्रेष्ठ जगद्गुरुंच्या जाणिवेचा अंशावतार त्याच्या ठिकाणी होऊं शकेल व त्यासाठी आपण स्वतः प्रयत्न करावेत.

कृष्णमूर्तीना दत्तक घेतले

त्या मुलांचे आपण इंग्रजी शिक्षण करूं, इंग्लंडमध्ये पाठ्यूं, त्यांना चांगले वळण लावूं व एखाद्या साध्या शाळेत त्याला न शिकवितां त्याला त्रास होणार नाही अशा प्रकारे त्याचे शिक्षण करूं, त्याचा आंतरिक विकास चांगला झाला आहे, तो पुढे महान् अवतारांत गणला जाईल व त्यादृष्टीने त्याची तयारी मला करूं द्या, मला त्याचे पालकत्व द्या; असे श्री. नारायणव्या यांस बेझंट यांनी सांगितले. मुलांना त्याचा फायदा होईल म्हणून त्यांनी रीतसर कोटचा कागद करून मुलाला अऱ्नी बेझंट यांच्या पालकत्वाखालीं दत्तक दिले. नित्यानंदही कृष्णमूर्तीबरोबर होताच. त्याच काळांत 'लाइव्ज ऑफ अलिक्योन' हे दोन खंडात्मक पुस्तक C. W. Leadbeater यांनी लिहिले. त्यांत कृष्णमूर्तीच्या पूर्वजन्मांची माहिती दिव्यदृष्टीच्या सहाय्यातून संशोधन केलेली लिहिलेली आहे.

अडचणी व कायदेशीर कटकटी

कृष्णमूर्ति या मुलाच्या शिक्षणाची नव्याने सुरुवात झाली. क्लार्क, अनेस्ट वूड, यांनी शिकविष्यास सुरुवात केली. पण कृष्णमूर्तीना अभ्यास मुळीच आवडला

त्वं गणिताचा तर त्यांना विशेष कंटाळा. हा हिंदु ब्राह्मणाचा मुलगा व खिश्चन
मणसांत रहातो, त्यांनी दिलेले अन्न खातो, त्याचा धर्म बुडाला अशी समजूतही
नारायणाच्या मिळांनी व बेझंट यांच्या हितशक्तूंनी पसरविण्यास सुखवात केली.
तोंमुळे मुलगे आपल्या घरचेंच जेवण घेत पण त्यांची प्रकृति सुधारण्यासाठी श्री. लेड-
बीटर यांच्या देखरेखीखाली पुष्कळ चांगलें अन्ही त्याना देण्यात येऊ लागले. तो
युं जगद्गुरु होणार तेव्हां त्याची शारीरिक व मानसिक सर्व बाजूंनी तयारी असावी
म्हणून त्याला प्राथमिक स्वच्छतेपासून ध्यानाच्या उच्च अभ्यासापर्यंत सर्वकाही
असे शिकविण्यात आले तसे योगासनांचे, सायकलिंगचे, टेनिसचे, घोडेस्वारीचे,
बाचनाचे, सभेत बोलण्याचे, नाना तन्हेचे सुसंस्कृतपणाचे शिक्षण देण्यात येऊ लागले.
कृष्णमूर्ति या मुलाभोवती गूढता व दिव्यता यांचे वलय निर्माण होऊ लागले. या
गोष्टीचे कुतूहल त्याकाळीं जनतेत फार मोठ्या प्रमाणावर पसरले होते कारण
अंती बेझंट भारताच्या राजकारणांत होमरूपसाठी भाग घेत होत्या आणि
भारताच्या धार्मिक पुनरुत्थानाची दिशा सनातन धर्माच्या पुनरुज्जीवनातच आहे
असे त्या आपल्या व्याख्यानांत प्रभावीपणे प्रतिपादीत. आता लवकरच देवाचा
किंवा श्रीकृष्णाचा किंवा खिस्ताचा पुनः अवतार होणार आहे ही भावना सर्वत्र
पसरली होती. लहान वयाच्या कृष्णमूर्तीचा विकास अंशावतारासाठीं करण्याचा
योगमागविरील प्रयत्नं कसा चालत आहे त्याची जिज्ञासाही फार लोकांना असे.
त्यांतच त्यांना स्वप्नांत सूक्ष्म भूमिकेवर महात्मा कुथुमि ऋषी यांनी मुमुक्षु मार्ग-
वरील आवश्यक गुणांबद्दल दिलेली शिकवण म्हणून एक अंट दि फीट आॅफ दि मास्टर
(साधनचतुष्टय) हें लहानसे पुस्तक त्यांनी लिहिलेल्या नोट्स एकत्र करून अंती
बेझंट व श्री. लेडबीटर यांनीं सिद्धांच्या अनुशेने छापून प्रसिद्ध केले. त्यांत निवृत्ति-
मार्गवरील विवेक, वैराग्य, दैवी संपत्ति व भक्ति या प्रमुख चार साधनांबद्दल थोडक्यांत
उक्तृष्ट उपदेश असल्यामुळे धर्माच्या क्षेत्रांत कृष्णमूर्ति यांचे नांव पाश्चात्य
देशांत व हिंदुस्थानांत सर्वतोमुखीं झाले. “पुरुषार्थ” मध्ये या पुस्तकाचे संस्कृत काव्यात्मक
रूपांतर साधनचतुष्टयम् म्हणून चार अध्यायांत प्रसिद्ध झालेच आहे. परंतु या
लहान वयाच्या मुलाचे पालकत्व पुन्हा आपणाकडे मिळावें कारण कृष्णमूर्तीना
मिळत असलेली श्री. लेडबीटर यांची शिकवण सर्वच दृष्टच्या अनुचित आहे असे
आरोप करून अनेक ‘हितचितकांच्या’ भरीस पडून त्याचे वडील नारायणाच्या यांनीं
शोटांत फिर्यादि केली. कृष्णमूर्ति-खटला म्हणून त्या वेळीं तो अतिशय गाजला.
वर्तमानपत्रांत नाना तन्हेने उलटसुलट चर्चा व वादविवाद उपस्थित झाले. प्रकरणांत
अपीले होत होत सरतेशेवटीं सुप्रीम कोर्टचा निकाल अंती बेझंट यांच्या बाजूचा
लागला. मात्र या खटल्यामुळे मुलांनाही मैत्रस्ताप फार झाला त्यावेळीची हिंदु दक्षिणी
ब्राह्मण कुटुंबांतील सोबाळीओवळीं जुन्या कल्यना व श्री. लेडबीटर यांच्या प्रगत कल्पना
यांच्या संघर्षनीं प्रकट रूप घेतले. त्यांतून तावूनसुलाखून निवालेल्याकृष्णमूर्तीचे पुढील
शिक्षण फ्रान्स व इंग्लंडमध्ये खाजगी शिक्षकांकडून झाले. त्यावेळी प्रसिद्ध आर्किटेक्ट

श्री. ल्यूटेन्स यांच्या कुटुंबाची फार मदत झाली. श्रीमती एमील ल्यूटेन्स यांनी त्यांची पुष्कळ माहिती कँडल्स इन दि सन या आपल्या पुस्तकांत दिली आहे.

अँनी बेझंट यांची कामगिरी

या बाबतीत जे कृष्णमूर्ति या गरीब दुवळ्या व गांवढळ मुलाला आपल्या जिह्वानें प्रेमानें, दूरदृष्टीनें आणि कमालीच्या चिकाटीने अँनी बेझंट यांनीं पूर्ण वाव देऊन सर्वतोंपरी सहाय्य करून त्याचा विकास घडवून आणला याचे फार मोठे श्रेय अँनी बेझंट यांनाच दिले जातें. त्यांच्याबद्दल कृष्णमूर्तीना आईपलीकडे प्रेमादर असूनही त्याबद्दल जाहीर व्याख्यानांत ते सरळ उघड उल्लेख करीत नसत. त्यामुळे पुढे कित्येकांच्या मनांत त्यांच्याबद्दल अढी निर्माण होई. त्यांना एका श्रोत्यानें प्रश्न विचारला कीं तुम्हाला अँनी बेझंट यांच्याबद्दल काय वाटतें तें सांगा, तेच्हां कृष्णमूर्तीनी आपल्या व्यक्तिगत आयुष्यातील गोष्टींची चर्चा करण्याचें नाकारले पण ते एवढेच म्हणाले – ‘ती माझी आईच होती आणि एखादी आई जेवढे स्वातंत्र्य मुलाला देणार नाहीं तेवढे—पूर्ण—स्वातंत्र्य तिनें मला दिले आहे !’ कृष्णमूर्तीच्या द्वारा मैत्रेय ऋषि जगाला नवा संदेश देणार व ईश्वरी अंशावतार त्यांच्या ठिकाणीं होणार असा बेझंट यांचा प्रत्यक्ष अनुभवसिद्ध विश्वास ! त्यादृष्टीनें त्यांनीं गुरुची आज्ञा मानून कृष्णमूर्तीना लौकिक व आध्यात्मिक दृष्ट्या अनुकूलता प्राप्त करून देण्यासाठी कित्येक वर्षें तन—मन—धन खर्ची घातलें. कृष्णमूर्तीच्या बालपणातील हें मोठें कर्तव्य त्यांनीं अंगावर घेऊन पार पाडलें.

कृष्णमूर्तीची साधकावस्था

१९२७-२८ वर्षांपर्यंत कृष्णमूर्ति अँनी बेझंट यांच्याबरोबर देशोदेशीं—विशेषतः भारत, फ्रान्स, हॉलंड, इंग्लंड व कॅलिफोर्निया या देशांत व्याख्यानांसाठीं जात आँस्ट्रेलियातही ते गेले होते. त्यांच्या त्या काळच्या व्याख्यानांचें स्वरूप भक्तिमार्गी होते. आपल्याला सद्गुरुवद्दल, सत्याबद्दल वाटणारी तीव्र तळमळ, आध्यात्मिक साधनमार्गातील शिष्याची कर्तव्ये, स्वतःला आलेले अनुभव, अवतार आल्यावर शिष्यांनी पूर्वग्रह सोडून त्याच्या कार्यात उडी घेण्यासाठीं कसें सिद्ध झालें पाहिजे या सर्व गोष्टींचे विवेचन दि पाथ, किंडम ऑफ हॅपिनेस्, दि पूल ऑफ विस्डम, ‘लाइफ इन् फ्रीडम’, इत्यादि पुस्तकांत त्यांनी दिलेले आहे.

परिवर्तन

नित्यानंद हा कृष्णमूर्तीचा धाकटा भाऊ लक्ष्मणासारखा त्यांच्या बरोबर असे त्यांचें बंधुप्रेम फार विलक्षण होते. हा भाऊ १९२६ च्या सुमारास क्षयाची बाधा होऊन वारला, माणसाच्या आयुष्यात परिवर्तन घडण्यासाठीं एखादी प्रभावी दुःखद घटना पुष्कळवेळां कारणीभूत होते. नित्यानंदाच्या मृत्युमुळे कृष्णमूर्ति जण स्वप्नांतून जागे झाले, वैराग्याचा त्यांना जणू फटका बसला. त्या आधातानें त्यांनी

दुखापासून पलायन न करतां मनुष्यमात्राला दुःख कां होते व जीवनाचें अंतरंग काय आहे याचा खडतर शोध घेतला. त्यांनी आपले खोल अनुभव प्रकटपणे सांगण्यास मुखात केली. त्यांच्या उपदेशांत गांभीर्य, स्पष्टवक्तेपणा व सत्याची अपार ओढ त्यावेळेपासून दिसूं लागली. येथून पुढे त्यांची प्रगति फार झापाटाचाने झाली व परिष्कृत स्वरूपात त्यांचें ज्ञान प्रकट होऊं लागले.

हळूहळू आध्यात्मिक निवृत्तिमार्गविरील दीक्षांचे टप्पे जसजसे ओलांडले गेले तसेशी कृष्णमूर्तीची व्याख्यानांत प्रकट होणारी शिकवण व्यापक, सर्वस्पर्शी, जीवनाकडे खोल व संवेदनाक्षम दृष्टीने पहाणारी आणि धर्माचे खरे स्वरूप सांगणारी होत गेली. या बाबतीत सगुणभक्तीची पहिली पायरी, साधकावस्थेचे पहिले टप्पे १९२७।२८ पर्यंत संपून सत्याचा साक्षात्कार झालेल्या पूर्ण ज्ञानी माणसाची मनस्थिति १९२७ च्या आसपास त्यांना प्राप्त झाली. १९२७—२८ पर्यंत ते एका दृष्टिकोनांतून उपदेश देत असत व त्यानंतर त्यांच्या जीवनात एक परिवर्तन घडून आल्याप्रमाणे त्यांची शिकवण बदलली. शास्त्रप्रामाण्य व गुरुप्रामाण्य या दोन गोष्टींवरील भर सर्व-सामान्यपणे मागें पडला व आत्मप्रकृती, स्वसामर्थ्य, आत्मज्ञान, भूतभविष्यापासून मुक्ति, निर्भयावस्था, स्थितप्रज्ञता, पूर्ण अहिंसा, मनोजयाची नवी दिशा, जीवनाची एकात्मता, संपूर्ण अद्वैताची सत्यता, संसाराची क्षणिकता, दुःखाचें कारण, सुख-दुःखांचे द्वंद तसेच बाह्य शिस्त, पूजा पठण, जपजाप्य, वेदादि धर्मग्रंथोक्त त्रिगुणात्मक साधनमार्गाना विरोध, सत्यअसत्य तपासून पहाणान्या मनाची शक्ति, भावनाविवशतेला भिरोध, आमूलाग्र मानसिक क्रांतीची व जागतिक आणि आंतरिक शांतीची परम आवश्यकता, प्रस्थापित धर्ममुळे व राष्ट्रीय निष्ठांमुळे उत्पन्न होणान्या मानवतेतील भेदावर तीव्र प्रहार, संसारातील सुख हेतुप्रधान व दुःख पराड्मुख प्रेरणा व यांची साखळी, जीवनाशीं आपली एकरूपता, भक्त व भगवंत यांच्यांतील अभेद, अहंचे स्वरूप त्याची भ्रामकता व विनाश अशा तन्हेच्या नाना मूलभूत मानवी प्रभनांवर १९२८—२९ नंतर तों आतांपर्यंत म्हणजे १९७३ पर्यंत श्री. जे. कृष्णमूर्ति आपल्या सर्वस्वी स्वतंत्र प्रजेने व शैलीने त्यांचे विचार सांगत आहेत. त्यांच्या तत्त्वज्ञानाचे व जीवनाचे हे जे दोन प्रधान कालखंड आहेत त्यांचे रहस्य असें की ज्यावेळेपासून त्यांची जाणीव व त्यांच्या सद्गुरुंची जाणीव एकात्म झाली त्यावेळेपासून त्यांना पूर्वीच्या संस्थांतील विशिष्ट सांप्रदायिक धर्मशिक्षणाची, वेगळेपणाच्या भूमिकेवरून नवविधा भक्ती करण्याची, आणि परावलंबित्वाची गरजच नाहीशी. अॅनी वेळंट या कृष्णमूर्तीपेक्षां ऐहिक ज्ञानाने व वयानें मोठ्या खन्या, पण झाली. अॅनी वेळंट या कृष्णमूर्तीपेक्षां ऐहिक ज्ञानाने व वयानें मोठ्या खन्या, पण त्या स्वतः कृष्णमूर्तीच्या व्याख्यानाच्या वेळीं साध्या श्रोतृवर्गात बसत व म्हणत त्या गुरु, जगाचे गुरु होण्याची ज्यांची योग्यता आहे त्यांच्या समोर मी व्यासपीठावर बरोबरीच्या नात्यानें बसणे शोभत नाही. माझी जागा खालीं श्रोतृवर्गातच आहे.

आध्यात्मिक दृष्ट्या वयांत आल्यावर कृष्णमूर्तीनी थिओसाँफिकल सोसायटीशीं असलेले आपले सभासदत्वाचे संबंध संपुष्टात आणले. त्याहीपेक्षा विशेष म्हणजे असलेले आपले सभासदत्वाचे संबंध संपुष्टात आणले. त्याहीपेक्षा विशेष म्हणजे

पूर्व-तारक-संघ म्हणून एक दहा हजार सभासद असलेली जागतिक संघटना त्यांच्या अंशावताराच्या कार्यास सहाय्य करण्यासाठीं जी पूर्वी अस्तित्वांत आली होती तिथेही ते प्रमुख होते. त्या संस्थेचे त्यांनी स्वतःच्या अधिकारात पूर्ण विसर्जन केले. त्यांना बहाल केलेल्या इस्टेटी त्यांनी सोडून दिल्या. लोकांनी देऊ केलेले जगद्गुरुपद व त्याचें वैभव त्यांनी त्यागिलें व एक साधा मानव म्हणून ते राहू लागले. अॅनी बेझांट यांनाच काय, पण साधना करणाऱ्या त्यांच्या वरोबरीच्या मित्रांसही त्यांनी कित्येक वेळां १९२१ ते २७ पर्यंत इशारा दिला होता कीं जेव्हां जगद्गुरु येतील तेव्हां “तुम्ही तुमच्या त्यांच्याबद्दलच्या कल्पना टाकून दिल्या पाहिजेत, पूर्वग्रहरहित होऊन त्यांचें ऐकले पाहिजे, कारण ते काही आकाशातून आकाशवाणीप्रमाणे बोलणार नाहीत, तर एखाद्या मित्रासारखे, माणूस माणसाशीं सहज बोलावा तसे बोलतील. आणि त्यांच्या उपयोगासाठीं तुम्ही एखादी कडेकोट व्यवस्था केलीत तर ते ती मोडूनही काढतील” त्यांच्या शिकवणीचे नंतरचे स्वरूप असेंच आहे व अॅनी बेझांट यांचे थिअॉसाँफिकल सोसायटीचे कार्य वेगळ्या दिशेने चालू राहून पुढे कृष्णमूर्तीनीं स्वतःचा वेगळा दृष्टिकोन केवळ व्यक्ति या नात्याने जगापुढे मांडला.

नवीन कार्य

१९२९-३० सालापासून व्याख्याने देण्यासाठीं ते आपल्या मित्रमंडळींच्या सहाय्याने इंग्लंड-अमेरिका व भारत या देशांत ४ महिने प्रत्येकीं रहातात. पैकी इंग्लंडमधील वास्तव्यांत युरोपचाही दौरा असतो. गंभीरपणे जीवनाबद्दल विचार करणारे ते अद्वितीय तत्त्वज्ञ आहेत यांत काहीच संशय नाहीं. वरवरच्या सुधारणांनी माणसाचे मूलभूत प्रश्न सुटणार नाहीत, त्यासाठी नेहमीच्या मनापेक्षा वरच्या दर्जाची प्रज्ञा मानवी जीवनांत स्थिरज्ञाली पाहिजे व आपल्या जीवनाकडे च साक्षीत्वाने साम्यावस्थेने समग्रपणे पहातांना ती प्रज्ञा उगवते. ती सत्य चैतन्य व आनंदमय आहे, ती प्रेममय आहे; अशा प्रज्ञेच्या भूमिकेवरून होणारे कर्म माणसाला बंधन-गरक होत नाही. पण त्यासाठीं मुक्ति हें दूरचे ध्येय नसून प्रथमच आपण बंधनातून फुक्त असले पाहिजे. अशा तन्हेची त्यांची शिकवण आहे. मोठमोठ्या संतांच्या, मगवद्गीतेच्या, उपनिषदांच्या, आणि योगसूत्रांच्या अभ्यासकांना कृष्णमूर्ति व व ते ग्रंथ यांच्या प्रतिपादनांत पुष्कळ ठिकाणीं साम्य आढळेल. पण ‘गुरु’-व्यक्ति-प्रामाण्य, ग्रंथप्रामाण्य व उपासना यांना कृष्णमूर्तीचा साधारणपणे विरोधच असतो. अनुभवाचा मार्ग हा शास्त्र, शद्व, चर्चा व पांडित्य यापेक्षा वेगळा असून ‘अहं’चे यथार्थ आकलन व त्यांतील फलगुता लक्षांत आल्याखेरीज द्वंद्वातीत केवळ आनंदमय जीवन अस्तित्वांत येणार नाही असे त्यांचे म्हणणे असते. त्यांच्या वृद्धत्यामुळे त्यांच्यानंतर त्यांच्या दृष्टिकोणातून कार्य करणाऱ्या लोकांना एकत्र येण्यासाठीं आतां पुनश्च कृष्णमूर्ति फाऊंडेशन ही दुहेरी संस्था भारतात व इंग्लंडमध्ये उभारली गेली आहे.

या छोट्याशा लेखांत त्यांच्या जीवनांतील लहानपणची काही पूर्वपीठिका व तत्त्वज्ञानाच्या मांडणीचे पायाभूत विषय वाचकांसाठी दिले आहेत. अधिक

विस्तारास येथें वाच नाही व भाष्यवाचनापेक्षा मूळ इंग्रजी व्याख्यानें आपण वाचावींत, पुस्तके वाचावीत किंवा त्यांची मराठीतील भाषांतरें वाचावींत. मात्र एखांद्याच पुस्तकातील एखाद्या विषयाचे प्रतिपादन वाचून मत बनवू नये. त्यांचे साहित्य पुष्कळसे वाचावें हें बरें.

तत्त्वज्ञानाची बैठक

कोणताही धर्मसुधारक जीर्ण, वेडगळ पण दृढमूल झालेल्या धर्मकल्पनांना 'सत्यावरील आवरणे' म्हणून वाजूला ठेवण्यास सांगतो. जुने मोडावें तेव्हां नवे उभे होते. सत्याचीं आवरणे अनेक असतात व त्यासाठीं पुष्कळ वेळां कठोर व स्पष्ट शद्वांत त्या भ्रामक समजुतीविरुद्ध असे लोक बोलतात. पण "सर्वधर्मनि॒ परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज" असें सांगताना कृष्णांनी जो उपदेश दिला व अन्य देवता आणि वेदोक्त उपासनांनी मिळणारे फळ क्षणिक, त्रैगुण्यविषय असतें, ह्यापेक्षां 'निस्त्रेणुण्य' हो असें प्रतिपादन केले त्याच प्रकारचे प्रतिपादन कृष्णमूर्तीच्या व्याख्यानांत वेगळ्या स्वरूपात असतें. ते म्हणतात – हेतुपूर्वक केलेले कोणतेही कर्म एकांगीच असते. खण्या प्रीतींतून घडणारी कृती निरागसच असते. संकल्पविकल्पांच्या संशयांनी विचार हा सर्व जीवनाला विषारी बनवितो व खण्या प्रेमाचे विचारांना आकलन होऊं शकत नाहीं. अचित्य ईश्वराबद्दल आपण केलेल्या कल्पना म्हणजे तो ईश्वर नसतो व असत्य संसारांतील क्षणिक गोष्टींना आपण जें अवास्तव महत्त्व देतों तसेही या संसाराचे स्वरूप नसते तर सत्यदर्शन हेच ईश्वराचे स्वरूप होय.

साम्य व विरोध

अद्वैत वेदान्त, तेजोबिंदूपनिषद्, स्थितप्रज्ञाची गीतेंतील लक्षणे, अष्टावक्रगीता, विवेकचूडामणि, तुकारामांचे स्वानुभवाचे अभंग, गुणातीताचीं गीतेंतील लक्षणे, दासवोधांतील अध्यात्मविषयक निरूपण, भगवान् बुद्धांचे दुःखविषयक चिन्तन, व तदनंतरची अनुकंपा, दैवी संपत्तीचे गीतेतील वर्णन, ज्ञानेश्वरीतील ज्ञानी माणसाविषयींचा वर्णनात्मक भाग, 'ध्यायतो विषयान्पुः' इत्यादि गीतोक्त विचारोऽद्वैत परंपरा व आसक्ती अनासक्ती, अभेद बुद्धी व अनन्य भक्ती, "वांसुदेवः सर्वमिति" या श्लोकाधर्तील अभिप्राय, अमृतानुभवांतील शद्विंडन व शद्वमंडन, गुरुशिष्यअभेद, आणि बायबलांतील कांहीं सारगर्भ विधाने-विशेषतः (श्रीमंतीबद्दल, प्रेमाबद्दल) तसेच कबीर आदिकांनी केलेला विचार या सर्वांतून *mytic* तत्त्वचित्तनाची आपणाला तोऽओळख झालेली असेल तर त्यांच्या उपदेशांत तत्त्वतः व सैद्धांतिक तफावत फक्त ते कोणत्या गोष्टीवर जोर देतात तेवढ्यापुरतीच दिसेल आणि सत्य असत्यासी मन केले रवाही। मानियले नाहीं बहुमता ॥ या अभंगोकर्तींत त्यांच्या आत्मप्रचीतीचा अप्रह धरण्यातील रहस्य सामावले आहे असे दिसून येईल.

श्री गोदवलेकर महाराज यांचे चरित्र

(चालू लेखमाला)

ले. पु. मु. अवे

आत्मानंद सरस्वतीचे मतपरिवर्तन व अनुग्रह :

आत्मानंद सरस्वती नांवाचे एक विद्वान व साधनसंपन्न संन्यासी मठपति आपल्या शिष्यांसह काशींत राहात होते. त्यांचा एक शिष्य श्रीमहाराजांच्या दर्शनास आला असतां त्यांच्या सांगण्यावरून रामनामाचा जप करूं लागला हें स्वामींनी गंगास्नानाहून येतांना पाहिले थे “तूं जप कोणाचा करतो आहेस ?” असें विचारत्यावरून त्याने श्रीमहाराजांविषयीं सांगितलें. अर्थात् स्वामींना ते आवडले नाहीं, पण तसें न दर्शवितां ‘मला त्यांच्याकडे घेऊन जा’ येवढेंच ते म्हणाले. यांत हेतु असा कीं अकस्मात आपण गेलों म्हणजे श्रीमहाराजांचा नित्यक्रम व त्यावरून त्यांची योग्यता दृष्टीस पडेल. इकडे श्रीमहाराजांनी बाबूभट्ट नांवाच्या दशग्रन्थी विद्वानाला तांतडीने बोलावून घेतले. हिंदी व संस्कृत भाषा त्याच्या जिभेवर नाचत होत्या. आत्मानंदस्वामी, त्यांचा शिष्य व बाबूभट्ट एकाच वेळीं आले तेव्हां आईच्या हातावर श्रीमहाराज चौकांत पाणी घालीत होते. हें स्वामींनी पाहून त्यांनी स्वतः आपल्या आईला किती तुच्छ वागविलें होतें याची त्यांना आठवण झाली व त्यांचे डोळे ओलावले. यामुळे त्यांचा श्रीमहाराजाबद्दलचा ग्रह चांगलाच बदलला. आंचवून झाल्यावर आईचा हात धरून महाराजांनी तिला पलंगावर झोंपविलें व नंतर स्वाभींच्याकडे येऊन त्यांना साष्टांग नमस्कार घातला, आदरानें उच्चासनावर बसविले आणि हात जोडून स्वामींना आज्ञा विचारली. त्यांची लीनता व मातृसेवा पाहून स्वामींचा मनःसंताप पार मावळून गेला. ‘रामनामाचें महत्त्व काय ? ही उपासना मोक्षप्राप्तीस कशी साधनीभूत होते ? व याचा तुम्हाला काय अनुभव आला आहे म्हणून तुम्ही प्रचार करतां ?’ हें सांगण्याची श्रीमहाराजांना आज्ञा झाली. श्रीमहाराज कारच प्रसन्नतेने बोलूं लागले. बोलण्याच्या ओघांत. ‘भगवंतांला विषयाचा

विटाळ यत्तिकचितही खपत नाहीं' असें श्रीमहाराज म्हणाले. त्यावर स्वामींनी विचारले, "हें कसें. उदाहरणानें सिद्ध करा." श्रीमहाराज एकच वाक्य बोलले कीं, "संन्याशाला लसुणाचा विटाळ होतो तसा." "पण विटाळ ज्ञात्यावर शुद्धता कशाने होते ?" स्वामींनी लगेच विचारले. त्यावर श्रीमहाराजही तात्काळ बोलले, "अनुसंधानपूर्वक रामनामाच्या जपाने." हें ऐकतांच स्वामींनी उठून श्रीमहाराजांना साष्टांग नमस्कार घातला व अनुग्रह देण्यास विनंती केली. मौज अशी होती कीं आधत्याच रात्रीं स्वामींनी स्वप्नांत लसूण सेवन केली होती. त्यावर अपरात्रींत त्यांनी दोषपरिहारार्थ गंगास्नान केलें होतें पण मनांतील अशुद्धतेची भावना गेली नव्हती. श्रीमहाराजांनी त्यांना तर अनुग्रह दिलाच व शिवाय दीक्षाधिकारही दिला.

वेदांतामधील कूट प्रश्न व मार्मिक उत्तर :

दुसरे एक कर्ममार्ग व वेदान्ती शास्त्री होते. वैदिक कर्मकांडाशिवाय इतर साधनांची ते हेटाळणी करीत व वादामध्ये अनादि कूट प्रश्नांची फेक करून प्रतिवाद्याची फजिती करीत. भक्ति व नामस्मरण त्यांच्या काळजांत शत्यासारखें खुपत असे. सकाळीच हे शास्त्री श्रीमहाराजाकडे आले. म्हणून आईला गंगेवर नेण्याचें बाजूला ठेवून ते शास्त्रीबुवांशी बोलत बसले. श्रीमहाराजांनी त्यांच्या अनेकविध प्रश्नांवर दोन्ही पक्षी चर्चा करून त्याचे पूर्ण समाधान केले. शेवटीं, "भगवंत जर पूर्ण आहे तर त्याला विश्वनिर्मीतीची इच्छाच कां क्हावी ? त्या अनादि अनेत पुराणपुरुषानें अशाश्वत माया निर्मणिच कां करावी व तिच्याशीं सममाण होऊन या जगाचा पसारा कां करावा ?" या कूटतम प्रश्नावर चर्चा सुरु झाली. श्रीमहारांजानीं जाणलें कीं शास्त्रीबुवांची मति तर्कवादांत कुंठित झाली आहे व म्हणून ते आतां, वितंडवादांत शिरले आहेत. तेव्हां याचें उत्तर त्यांच्या मर्माला हात घालूनच देणे योग्य होईल. म्हणून श्रीमहाराज म्हणाले, "शास्त्रीबुवा, आपल्या प्रश्नाचें उत्तर मी आतां थोडक्यांत देतों. पुराण पुरुषानें मायेशीं लीला अशी केली कीं जशी वृद्ध शास्त्रीबुवा हल्लीं आपल्या चवथ्या तरुण पत्नींशीं करीत असतात" हे शब्द ऐकतांक्षणींच शास्त्रीबुवांचा चेहरा पाहण्यासारखा झाला, कारण त्यांनी नुकतेंच एका तरुण मुलीशीं चवथें लान केलें होतें. "समजलों, समजलों" असे बोलतच ते निघून गेले.

काशींतील भिकान्यांना जेवण :

एक दिवशीं सकाळी दवंडी पिटवून क्षेत्रांतील भिकान्यांना श्रीमहाराजांनी मध्यान्हीं जेवावयास बोलाविले. घरांत चौकशी करतां फक्त एक शेर तांदूळ व अधी शेर डाळ शिल्लक आहे असें कळले. श्रीमहाराज म्हणाले, "माझ्याजवळ

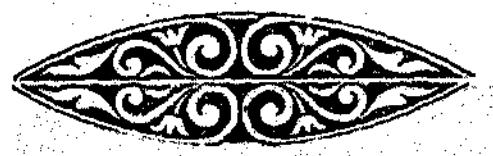
एकही पैसा शिल्लक नाहीं व मी याबद्दल मसूरियादिनला मुळीच कांहीं सांगणार नाहीं. असेल तेवढ्यांत जितके लोक जेवतील तेवढे जेऊं देत.” भात - आमटी तयार झाल्यावर तशीच भांडीं ठेवून नैवेद्य समर्पण झाला. मग त्या भांड्यांत रामाचें तीर्थ शिंपडून श्रीमहाराजांनी त्यांवर छाटचा झांकल्या व त्या दूर न करतां वाढावयास सांगितले. दिवसाचे चार वाजेपर्यंत हजार बाराशें भिकान्यांना आग्रह करून वाढले. सायंकाळीं पाहतां शिजवले होतें तितके अन्न भांड्यात दिसले. महाराजांनी तें गंगेत सोडून दिले. “श्रींरामानें आज माझी लाज राखली” असे उद्गार श्रीमहाराजांनी काढले.

काशीयात्रा व गंगास्नानानें मनुष्य पावन कां होत नाहीं ? :

शांताश्रम स्वामी काशींत असल्यानें ते लगेच श्रीमहाराजांना भेटले व बरोबर राहूं लागले. दोघांचें घनिष्ठ प्रेम होतें. काशींत वारा वर्षे राहून स्वामींनी मौन-पालन व तेरा कोटी रामनामाचा जप पुरा केला होता. स्वामींनी श्रीमहाराजांना विचारले कीं, “भारतांतील इतके लोक पैसा खर्चून कष्टाची तमा न धरतां काशीला येतात; गंगास्नान, दानधर्म, अन्नदान, श्री काशी विश्वेश्वराची पूजा—अर्चा वगैरे करतात. मग ते पावन कां होत नाहींत ?” श्रीमहाराज म्हणाले. “या कशांतही त्यांच्या जिवाला खरी भावना नसते म्हणून. याचें प्रत्यंतर मी तुम्हाला लवकरच दाखवीन.” चार दिवसांनी त्यांनी स्वामींच्या पायाला चिंध्या गुंडाळून त्यांना महारोग्याचें सोंग दिले आणि त्यांना पाठीवर घेऊन मनकर्णिका घाटावर आणून ठेवले. स्वतः महाराज बैराग्याचा वेष घेऊन त्यांच्या बाजूला उभे राहिले थोड्या वेळांत त्यांच्या भोवतीं बघ्यांचा जमाव झाला असें पाहून श्रीमहाराज मोठ्याने बोलूं लागले : “सज्जनहो, हा महारोगी माझा भाऊ आहे. रोगनिवारणाकरतां आम्ही श्री काशी विश्वेश्वराची एक वर्ष पर्यंत मनापसून सेवा केल्यावर भोलेनाथ प्रसन्न होऊन त्यांनी वर दिला अहे कीं, गंगास्नानाने आपण पावन झालों आहोंत अशी मनोमन भावना आपणांपैकीं ज्यांची झाली आहे त्यानें या माझ्या भावाला आलिंगन दिले तर तो रोगमुक्त होईल, आहे का असा कोणी तयार ? लगेच चार सहा लोक पुढे सरसावले. त्यांना थोपवून श्रीमहाराज पुढे म्हणाले, “परंतु, सज्जनहो, अट अशी आहे कीं मिठी मारणान्याला तात्काळ रोग होईल व पुन्हां गंगेत स्नान केल्यावर रोग आला तसा नाहींसा होईल.” हें ऐकतांच सगळ्यांनीं दूर सरकण्याची लगबग केली. कारण त्यांच्या मनांत असा विकल्प आला कीं आपण पुन्हां स्नान करून वर आल्यावर जर खालीने रोग गेला नाहीं तर — ? त्यांच्या अंगावर या विचारानेच शहारे आले ! इतर लोकही पसार झाले. इतक्यांत एक तरुण पुढे आला. चौकशी-वरून श्रीमहाराजांनी त्याला सांवंत सांगितले. तों विचार करण्यासही न थांबता त्यानें त्या रोगी भावाला पूर्ण निष्ठेने आलिंगन दिले. तशीच श्रीमहाराजांनी त्या

तरुणाला कडकडून मिठी मारली व म्हटले, “तुझी काशीयात्रा खरी सफल झाली. तुझे जन्माचें कल्याण झाले असें निःशंक समज.” स्वामींना प्रत्यय मिळाला.

नंतर काशींत महामारीची साथ फैलावली. श्रीमहाराज जात असतां त्यांना गर्दी दिसली म्हणून त्यांनी चौकशी करतां एक मेलेली भिकारीण त्यांना लोकांनी दाखविली. शेजारीं तिचे मूळ अंगावर पिण्याकरितां रडून गोंधळ करीत होतें. महामारीच्या भीतीनें कोणीहि जवळ जाण्यास धजत नव्हता. श्रीमहाराजांनी मुलाला कडेवर घेऊन म्हटले, “ही बाई मेली नाहीं. तिला फिट आली आहे. श्रीरामाचें तीर्थ तिला लौकर पाजा म्हणजे ती सावध होईल.” श्रीमहाराजांनी तीर्थ अंगावर शिपडले व बरेंचसें पाजले. पळभरानें ती बाई उठूनहि बसली. मूळ तिच्या जवळ देऊ श्रीमहाराज म्हणाले, “बाई, तुझे मूळ रडतें आहे, त्याला पाज व सुखानें घरीं जा.” त्यांनी आपलें उपरणें व एक रुपयाही बाईला दिला. कृतज्ञतेनें नमस्कार करून मुलासह ती गेली.

“मी साईभक्त कसा झालो ?” या विषयावर साईभक्तांकडून लेख मागविण्यात येत आहेत. ऑक्टोबर-नोव्हेंबर १९७३ च्या विशेषांकांत त्या लेखांना स्थान दिले जाईल. मात्र लेख १० सप्टेंबर १९७३ पर्यंत मिळावेत.

शेगावचे श्री गजानन महाराज यांचे समाधीनंतरचे साक्षात्कार

लेखक : श्री. ना. हुदार.

विदभातील श्रेष्ठ संत श्री गजानन महाराज यांचे हिंदी चरित्र साईलीला
मासिकांत जून १९७२ ते मार्च १९७३ च्या दरम्यान प्रसिद्ध झाले.

श्री गजानन महाराजांनी भाद्रपद. शु. ५ शके १८३२, इ. स. १९१० मध्ये
समाधि घेतली. त्यानंतरहि त्यांचे साक्षात्कार घडून आलेले असून ह. भ. प. श्री.
दास गणू विरचित 'श्रीगजाननविजय' ग्रंथांत त्यांतील काही दिले आहेत. अध्याय
२० व २१ यांतील काही साक्षात्कार 'श्री साईलीला' मासिकाच्या वाचकांसाठी
पुढे देण्यात येत आहेत.

१. श्री. गणपत कोठाडे

हे रॅलिज कंपनीचे शेगावचे एजण्ट होते. ते नित्य संध्याकाळी मठांत गजानन
हाराजांच्या समाधीच्या दर्शनास येत असत. समाधीपाशीं बसून एकनिष्ठेने स्तवन
करीत. त्यांनी एकदां दसन्याच्या आधल्या दिवशीं अभिषेक करून दसन्याच्या
दिवशी अभिषेक करण्याचे ठरविले व त्यासाठीं पुष्कळसा शिधाहि मठांत पाठविला.
ते पाहून त्यांची पत्नी त्यांना म्हणाली – “अभिषेक, ब्राह्मणभोजने कशासाठीं ?
खर्च करण्याच्या बाबतीत तुम्हांला काहीं धरबंध नाही. उद्यां विजयादशमी आहे,
मुलांबाळांना कपडे नाहीत. माझ्या अंगावर सोन्याचा फुटका मणीही नाही. गृह-
स्थाने थोडा तरी संचय नकों का करायला ?” पत्नीचे भाषण गणतपरावांना
रुचले नाही. ते म्हणाले – “प्रपंचापेक्षां मला परमार्थ श्रेष्ठ वाटतो.” त्या रात्रीं
त्यांच्या पत्नीस स्वप्न पडले. त्यांत तिला कोणी विभूतीनें सांगितले, “उगाच
पतीला छळूं नकोस, तो करतो तें त्यास करूंदे. त्यांत तुझे काय जातें वेडे! अशाश्वता-

बहुल प्रेम धरूं नको. धन भूमीवरच राहील. अभिषेक, ब्राह्मणभोजन हें पारमार्थिक पुण्यकर्म आहे. त्यासाठीं केलेला खर्च अनाठायीं होत नाही. बीज पेरावें तसे उगवतें. म्हणून, मुली, अशा कामाला अडथळा आणूं नकोस. पत्नीनें सकाळीं स्वप्नाची हकीकत पतीला सांगितली. त्याला हर्ष झाला. गणपतरावांनी दसऱ्याला आनंदाने पूजा करून ब्राह्मण भोजन दिले.

२. लक्ष्मण हरी जांजल

हे अमरावतीचे असून घरांतील कांही कटकटीमुळें वैताग येऊन ते मुंबईस गेले व बोरीबंदरला उतरले. त्यांना प्लॅटफॉर्मवर एक परमहंस दिसले. ते उंच, तेजःपुंज व आजानुबाहु असून दृष्टी नासाग्रीं ठेवून ऊँचा जप करीत होते. ते त्याला म्हणाले – “लक्ष्मण तू गजाननाचा शिष्य असून असा हताश कां होतोस ? तू घरीं पुण्यतिथीला ४०० पानांची तयारी केलीस तेव्हां अमरावतीला गोपाळराव पेठकर व बापट मास्तर यांचा काय प्रकार झाला तो लक्षांत आण. पुत्रशोक असतांहि तो तुझ्याकडे प्रसादास आला होता. पेठकरांचे ब्राह्मण कां राहिले ? अरे, गजानन महाराज दोघांचेही स्वप्नांत गेले व दोघांसहि त्यांनी “प्रसादास आणले हे तू कसे विसरलास ?” या खुणेच्या गोष्टी ऐकून लक्ष्मण सार्शक झाला. त्यांना त्याने आदराने नमस्कार केला. तों स्वामी लागलेच अदृश्य झाले. लक्ष्मण घरीं परत आला व पुण्यतिथि उत्सव प्रतिवर्षी करूं लागला.

३. श्री. माधव मार्त्तंड जोशी

हे कळव कसूर गांवी जमिनीची मोजणी करण्यास आले. त्यांची गजानन महाराजांवर फार निष्ठा होती. दिवसभर मोजणी केल्यावर शेगावला जाण्याची त्यांस इच्छा झाली. गुरुवारचा दिवस असल्याने दर्शन करून येऊं असें त्यानी शिपायास सांगितले. कुतुबुद्दीन शिपाई म्हणाला, “आभाळ भरून आले आहे, व मान नदीला पाणी आले आहे, ते गढूळ आहे.” जोशी म्हणाले. – “अरे, आपण आतां नदी पार करून जाऊं, जा, धमणी तयार कर, सबवी सांगूं नकोस.” शिपायास धमणी जोडली व जोशी तींत बसून निघाले. नदींत धमणी शिरली तोंच अकस्मात पाऊस आला. दुसऱ्या तटाला पोहोंचण्यास अवधि मिळाला नाही. वाढळ व विजा सुरु होऊन मान नदीला मोठा पूर आला. शिपाई म्हणाला, “साहेब, आतां येथेंच मरण्याची वेळ आली.” माधवराव जोशी घाबरले व त्यांनी महाराजांची प्रार्थना करण्यास आरंभ केला – “समर्थ गजानना, या संकटांतून आमचे रक्षण करण्यास तूंच समर्थ आहेस.” इतक्यांत धमणींत पाणी शिरलें व बैलहि घाबरले. तेव्हां जोशी शिपायाला म्हणाले, “तू आंत बैस, बैलाचे कांसरे माझे हातीं दे व अवलियाचे

ताव घे:” त्यानी कासरे सोडून दिले व दोघेजण डोळे मिटून बसले. तो काय आश्र्य ! अशा पुरांतही बैल धमणीसह दुसऱ्या तटाला येऊन शेगांवच्या सडकेवर उभे राहिले. हे पाहून दोघांनाही आनंद झाला.

शेगावला गेल्यावर जोशींनी समाधीचे दर्शन घेतले व पालखीचा सोहळा पाहिला. दुसऱ्या दिवशीं त्यांनीं बराच दानधर्म केला. बाळाभाऊजवळ ब्राह्मण भोजनासाठींही कांही रक्कम दिली व सर्व हकीकत सांगून म्हटले —“ मला रजा नाही म्हणून हे नवसाचे ब्राह्मण तुम्हीच घालावे.”

५. यादव गणेश सुभेदार हिंगणी (वर्धा)

हे वळ्हाडांत कापसाचा व्यापार करीत. एका वर्षी त्यांना दहा हजारांचे नुकसान झाले. यामुळे त्यांना काही सुचेनासे झाले. एकदां वध्यलिं ते विनायकराव असीट-डोक्याला टोपी व हातांत काठी होती. त्याचे अंग कापत होते. त्याला पाहून असीटकर रागाने म्हणाले —“ मागे हो, पायरी चढूं नको. पण त्याकडे दुर्लक्ष करून तो पायरी चढून वर आला व यादवरावांजवळ येऊन बसला आणि म्हणाला —“ काही भिक्षा दे.” त्याच्याकडे न्याहाळून पहातां यादवरावांना गजानन महाराजांचा भास झाला. महाराजांनी तर समाधी घेतली, मग ते कसे येणार ! असेही वाटले तरी २ पैसे त्यांनी दिले. ते घेऊन भिकारी म्हणाला —“ आणखी दे, गजाननाच्या नावाने तू गुल्याची शिरणी वाट, १०,००० रु. तोटा झाला ना ? तर याचा विचार करून मला काही रूपये दे. खिशांतून पाकीट काढ.” असें बोलतांच सुभेदारांनी काही रूपये दिले. भिकारी म्हणाला —“ इतक्यांत मी संतुष्ट नाही. आणखी रूपये मला दे.” आणखी रूपये त्याला दिले. इतक्यांत असीटकर आंत गेले व सुभेदार एकटेच राहिले. तेव्हा भिकारी म्हणाला —“ गजाननाची शंका कां घेतोस ? कपडे काढून माझे समोर उभा रहा; तुझ्या सर्व अंगावरून एकदा नजर फिरवूं दे. यामुळे तुझी सर्व व्याधि दूर होईल. तू मला मुलाप्रमाणे आहेस मग का लाजतोस ? ” असे म्हणून त्यानी पाठीवरून हात फिरविला. इतक्यात असीटकर बाहेर आले. भिकारी रूपये घेऊन बाहेर गेला. यादवरावांनी गांवात बराच शोध केला. पण पत्ता लागला नाही. यादवरावाला वाटले हे गजानन महाराज असावे. व असे असेल तर आज लाभ क्हावा.

सुभेदाराच्या कापसाच्या गड्या विक्रीस आल्या. विक्रीची किंमत चांगली आली व त्यामुळे संतोष होऊन गजानन महाराज भेटल्याची खात्री पटली.

६. डॉ. भाऊराव कबर

हे खामगाव येथे सरकारी डॉक्टर होते. त्यांची बदली तेन्हारा येथे झाली. ज्ञातांना ते सहकुटुंब शेगावला आहे. समाधीचे दर्शन घेऊन त्यांनी तेन्हान्याला जाण्याची तयारी केली. मठाधिपति बाळाभाऊंनी सांगितले, “प्रसाद घेऊन जा, आजवर तुम्ही प्रसादाशिवाय गेला नाहीत. शिवाय आज व्यतिपात आहे.” यावर डॉक्टर म्हणाले – “मला जाण्याची फार निकड आहे. आज रात्री प्रसाद घेऊन जर्जी. आपण आग्रह करू नये.” रात्रीं ठरल्याप्रमाणे डॉक्टर मुलांमाणसांसह निघाले. गडद अंधार पडला होता. तेन्हान्याचा रस्ता चुकला. कोणाला विचारावें तर रस्त्यावर कोणी दिसेना. एका मोठ्या तळच्याच्या काठावर येऊन गाडी थांबली. गाडीवाला म्हणाला, “रस्ता चुकला !!” खाली उत्तरून पाहिले तर सर्व वेगळेच दिसू लागले. डॉक्टर गाडीवाल्याजवळ बरेच बोलले. “तेन्हान्याला मोठा रस्ता असतांना गाडी आडमागविर का आणलीस ?” गाडीवाला हात जोडून म्हणाला – “मी नेहमीं तेन्हान्याचे भाडे करतो. नेहमीचा पाहण्यातला असून वाटेल त्यावेळी मी या रस्त्यावरून जात असतो. बैल कोठेही वळले नाहीत. तलाव पाहून ते उभे राहिले. हा तेन्हान्याचा रस्ता नाही.”

डॉक्टरांच्या आतां लक्षांत आले की महाराजांचा प्रसाद न घेता निघाल्यामुळे महाराजांनी ही लीला केली आहे. बाळाभाऊंच्या विनंतीस मान दिला नाही म्हणून तसा चुकला. या रानातून बाहेर काढण्यास गजानन महाराज समर्थ आहेत. इतक्यांत तळच्याच्या दुसऱ्या बाजूस घागर धाल्यांचा आवाज आला. त्यामुळे डॉक्टरांना घीर आला. “या आवाजाच्या रोखाने गाडी चालव, रस्ता काही दूर नाही.” ते म्हणाले त्याप्रमाणे गाडीवानाने गाडी हाकली व ती रस्त्यावर आली तेहां हें शेगावचे शिवार आहे हें लक्षांत आले. डॉक्टर म्हणाले – “आतां शेगावला परत चला.” सूर्योदयाचे सुमारास ते शेगावला परत आले. बाळाभाऊला सर्व वृत्तांत समजला तेहां ते म्हणाले, “महाराजांनी व्यतिपाताला तुम्हांला जाऊ दिले नाही हें बरेच झाले. आज प्रसाद घेऊन उद्यां तुम्ही तेन्हान्याला जा. महाराजांचे भक्त म्हणून तुम्हाला परत आणले, संतांच्या मनांत असेल तसेच घडत असते, म्हणून त्यांच्यावर विश्वास ठेवून स्वस्थ बसावे. प्रसाद घेऊन डॉक्टर दुसऱ्या दिवशी तेन्हान्याला परत गेले.

७. रत्नसा भावसार

यांच्या ५ वर्षांच्या मुलाला सटवाईचा आजार झाला व त्यामुळे तो वाळत चालला. शरीराची हाडे दिसू लागली. मोठमोठे वैद्य झाले पण उपयोग झाला नाही. मुलाचे रडणे थांवेना, तो दूधपाणी पिईता. अंगांतील तापही जाईना.